

Красівський О. Я.

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ КОНФЛІКТИ І КОМПРОМІСИ ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ

The author of the article analyzes socio-political situation in the Western part of Ukraine in the 30ies. Also the factors that caused the aggravation of the situation in the country, new aspects of the national policy of the Polish Government and the political behavior of Ukrainian political activists under the conditions of crisis are analyzed. The author views the issue in its international aspect as well.

Польсько-українські взаємовідносини мають для Східної і Центральної Європи важливе, вирішальне значення. Ця проблема впро-

довж як нашої, так і польської історії була завжди істотною, особливо у ХХ ст. Незважаючи на співпрацю обох народів, на численне взаємозбагачення, поляки й українці не зуміли так побудувати свої стосунки, щоб уникнути конфліктів з катастрофічними наслідками. Польсько-український конфлікт, — вважав І. Лисяк-Рудницький, — був насправді головною причиною втрати національної самостійності Україною і Польщею у двох різних епохах — у ХVІІ–ХVІІІ і в ХХ ст.¹

На польсько-українські стосунки початку 30-х років, як і всієї міжвоєнної доби, суттєво вплинула націоналістично-шовіністична течія частини польської політичної еліти, а за нею й широко загалу непольських народів і, зокрема, найчисленнішого серед них — українців. Політику Пілсудського щодо українців характеризувала, так би мовити, деяка внутрішня суперечність. З одного боку, він хотів утримати самостійну Україну, яка була би бар'єром проти Росії, а з іншого, — нищив шанси на українську самостійність Галичини. Національні демократи (ендеки) як політичні супротивники пішли ще далі від Пілсудського. Вони проповідували етнічно однорідну польську національну державу, яка повинна була асимілювати слов'янські меншості. Україні вони відмовили в праві на державність. У політичній практиці програма ендеків мала перевагу над федералістськими концепціями Пілсудського.

Реалізуючи свої цілі, польські власті провадили політику денационалізації українського населення, прагнули до прямого знищення українського етносу шляхом насильної асиміляції, про що відверто заявляли польські урядовці. Значного розмаху набрала політика соціального й економічного гноблення українського населення Західної України. Ці землі належали до найбільш занедбаних і експлуатованих територій Польщі. Щоб закріпити своє панування в регіоні, уряд колонізував Галичину польськими осадниками. До кінця 1934 р. на українській землі було створено 756 осадницьких поселень з 15 тис. господарствами, у власність яким перейшло майже 82 тис. га землі².

Асимілюючи українське населення, польський уряд обмежував вживання української мови в місцевій адміністрації, суді, школі. Незначна кількість існуючих українських шкіл зменшувалася. Якщо 1922–1923 навчального року в Східній Галичині було 2532 школи, то у 1929–1930 — лише 749. Майже 72 відсотки селянських і 93 міських дітей ходило до неукраїнських шкіл. Водночас збільшувалася кількість «утраквістичних» (двомовних) шкіл. Уведення

утраквізму було фактичним переведенням їх на польську мову, бо всі основні предмети в таких школах читали польською, українською викладали лише фізкультуру, рукоділля, релігію. На 6-мільйонне населення Західної України не було жодного вищого навчального закладу. Закрито українські кафедри у Львівському університеті, що існували з часів Австро-Угорщини. Польські власті чинили всілякі перешкоди вступові української молоді у вузи³.

Таким чином польський уряд намагався асимілювати українське населення, інтегрувати Західну Україну в складі Польщі. Така політика обурювала українців та посилювала їхню протидію, загострювала польсько-українські суперечності в краї, що вилилися влітку 1930 р. у конфронтацію. Апогеєм її стала протестаційно-саботажна кампанія та пацифікація літа-осені 1930 р. Ці події надовго підірвали довір'я між українцями і поляками та посилювали між ними ненависть.

Улітку 1930 р. в Західній Україні запалали маєтки поміщиків і осадників, почастишали терористичні акти. Першою була пожежа в середині липня у фільварку генерала Мальчевського на Львівщині. У наступні дні — у Станіславському і Тернопільському воєводствах. За даними польської поліції, до кінця липня відбулося 11 протестаційних акцій. У серпні кількість акцій досягла 54. Кульмінаційним для саботажів був вересень — 101 випадок. У жовтні їх було до 22, а в листопаді — до 8 акцій. Усього за цей період відбулася 191 саботажна акція. З них 19 — це зірвання телеграфних дротів, перерізання сигналізаційних дротів. У 172 випадках згоріли господарства польського населення⁴.

Усі ці акції переважно були направлені проти польських поміщиків і колоністів, проти соціального і національного гноблення, масової польської колонізації українських земель. Розпочалися вони згідно з розпорядженням проводу Української Військової Організації (УВО), зокрема, її керівника Є. Коновальця. Важливого значення надавали тому, щоб піднести авторитет новоствореної ОУН, розширити її вплив на селянство, молодь.

До виконання протестаційно-саботажних акцій приєдналися також прокомуністично настроєні селяни. Деякі підпали здійснили польські селяни в надії «асеккураційною премією компенсувати затрати за зниження цін на зерно, яке особливо було відчутним в час світової економічної кризи»⁵.

З перших днів після початку підпалів польська преса розпочала гостру кампанію проти всього українського — партій, кооперативів,

товариств, молоді, селян. Усі підпали польське суспільство приписувало українцям. У польській пресі, а за нею і серед польського громадянства з'являлися заклики відплати аж до повного розгрому українського життя. Збирали віча, збори, резолюції яких були спрямовані проти цілого народу, його установ, вимагали у властей застосувати репресивні заходи проти «гайдамаччини».

Ці події збігалися із зовнішньополітичними труднощами Польщі: влітку 1930 р. у Німеччині загострилась антипольська кампанія, яка вимагала ревізії умов Версальського договору, повернення Німеччині територій, що відійшли до Польщі після Першої світової війни. Польська преса, а також урядові чиновники висунули версію про безпосередню приналежність протестаційної кампанії влітку 1930 р. на Західній Україні до політики урядових кіл Німеччини. «Стверджуємо, що урядовий Берлін організує та фінансує терористичну акцію у Східній Малопольщі (Галичині. — *О.К.*), що український рух є берлінською інтригою», — писала урядова «Газета Польська», вважаючи, що УВО є «пасивним інструментом чужих цілей»⁶.

Антиукраїнські настрої розпалював орган ендеків «Львівський кур'єр», який зробив висновок, що керманічі УВО — німці і український сепаратизм фінансує Німеччина. Публікації деяких ендецьких видань стали відверто цькувати українців, вимагаючи покарати за саботажі все населення Східної Галичини.

Польські власті в середині вересня 1930 р. почали суворі репресії на українських землях, офіційно назвавши їх «пацифікацією» — «умиротворенням». «Основним її змістом, — як говорив посол польського сейму С. Баран на засіданні сейму 26 січня 1931 р., — було знищити матеріальне існування українського народу і зломити таким чином опір українського народу асиміляторським заходам держави»⁷. До проведення каральних дій було залучено 17 рот поліції загальною кількістю 1041 чол., 10 ескадронів кавалерії, а також службовців місцевих поліційних відділів. Вони поводитися в українських селах як на окупованій території, запровадивши стан облоги. Українська газета «Діло» писала: «Куди проходять відділи цієї пацифікації, там піднімається плач, стогін. В руїну повертається господарський дорібок українських селян, у звалища переходять сільські установи, такі як кооперативи і читальні. Тому не диво, що хто може спасається бігством від цієї пацифікації, криється в лісах, відрікається від хати й добра»⁸. «Пацифікатори» обшукували «неблагонадійних» громадян, вилучали в них

зброю, вибуховий матеріал, ревізували культурні й господарсько-фінансові установи. З села нікого не випускали, всі мешканці мусили перебувати у своїх домівках. Під час поліційних акцій у Західній Україні було вчинено 5195 обшуків у приватних будинках та приміщеннях українських товариств і організацій⁹.

Епогеєм «пацифікаційних» дій були побиття та арешти. За цей період заарештовано 1739 чол., 1143 з них засуджено. Серед заарештованих було студентів 220, учнів середніх шкіл — 360, селян — 510, робітників — 45, приватних урядовців — 90, учителів — 20, журналістів — 5, адвокатів — 6 та ін.¹⁰

Одним із виявів «пацифікації» був терор проти українських легальних політичних партій, зокрема, Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО), незважаючи на те, що партія з самого початку засудила саботажні акції. Під прапором боротьби з політично незалежними польськими таборами таким чином готувалися до нових виборів у сейм, запланованих на листопад 1930 р. Уряд прагнув розправитися з українською опозицією за допомогою терору й забезпечити перемогу на виборах урядової групи. Старости обіцяли війтам, що у селі не буде пацифікації, якщо українці проголосують за «Безпартійний блок співпраці з урядом» (ББ) і добровільно розпустять свої інституції.

30 жовтня заарештували голову УНДО Д. Левицького і головного секретаря Л. Макарушку, 1 листопада — цілу президію УНДО, в тому числі чотирьох заступників голови. Разом у в'язниці перебували 21 колишній депутат сейму і три — сенату. Польські власті опечатали канцелярію ЦК УНДО, закрили три українські гімназії — у Тернополі, Рогатині й Дрогобичі, — учнів яких звинувачували в саботажних акціях. Такими силовими методами уряд намагався вплинути на результати виборів. Він дотримувався тези, сказаної в заяві міністра внутрішніх справ Б. Перацького, що «не хоче і не буде рахуватися з українцями як нацією, а тільки запевнити їм як громадянам держави безпеку життя і майна при умові їх лояльності до польської держави». Однак цими репресіями уряд Польщі не домігся свого: на виборах від УНДО, зокрема, було обрано 17 послів до сейму, 3 — до сенату¹¹. Отже, українці таки мали представництво у парламенті.

Принцип колективної відповідальності був наслідком того, чого домагалися шовіністичні кола польського суспільства. Уряд не займався розшуком і покаранням винних, а вістря відплати повернув проти всього українського народу. Пацифікацію часто

чинили в селах, де не було саботажів і населення само охороняло господарства від підпалів. Така політика уряду, звичайно ж, не потребувала допомоги найбільш впливової і чисельної партії — УНДО — щодо вирішення конфлікту. Однак лідери партії намагалися довести польській громадськості, що організоване українське суспільство не бере участі у саботажах, лише невеликий відсоток пожеж могла вчинити УВО, а решту — це провокації, що мали на меті підставити українську людину. Таку позицію виклала львівському воеводі делегація УНДО в складі М. Галущинського, віце-маршалка сейму, і колишнього депутата В. Целевича. На аудієнції партія заявила про своє негативне ставлення до підпалів, йшлося також про те, щоб дати змогу польському суспільству зрозуміти, що ці події не є революційними, а «пацифікаторські» дії польських властей можуть заподіяти шкоду українському народові.

В українському щоденнику, що перебував під впливом УНДО, — газеті «Діло», в органі партії «Новий час» та інших часописах почалась кампанія проти підпалів. У вересні в «Ділі» було опубліковано статтю «Пацифікація і реванжі», в якій засуджено саботажі як «невідповідальні виступи анархічних одиниць», «спонукувані фальшивим патріотизмом», далеким від справжньої революційної боротьби. Газета писала, що до саботажів причетні «злібні і свідомі провокатори», які своїми діями бажають «обтяжити український рахунок», а також ті, які «шукають реванжу на українському приватному й національно-громадському добрі». Зазначено, що саботажно-протестаційна кампанія шкідлива для «української організованої політичної, культурної й економічної діяльності», а серед учасників підпалів «відсоток українського національно свідомого елемента є мінімальним»¹². Таким чином УНДО намагалася відвернути звинувачення польських властей у причетності національно-демократичного табору до подій у краї, захистити українське населення від погромів.

Такий же приблизно був зміст спільного комюніке ЦК УНДО, Головної управи Української соціалістично-радикальної партії і ЦК Української соціал-демократичної партії, прийнятого в кінці вересня. У ньому партії протестували проти «збірної відповідальності за вчинки, виконувані таємними конспіративними організаціями чи особами», яка лягала на «невинне і безборонне сільське і міське населення», проти «нагінки польської преси і різних польських організацій на все українське населення». Ундівці, радикали і соціалісти, засуджуючи підпали, відмежовували від

себе й репрезентованого ними громадянства колективну відповідальність за саботажні акції. Однак пацифікація тривала.

У час, коли українсько-польська напруженість дійшла апогею, почулися перші заклики до порозуміння. Полагодити конфлікт спробував глава греко-католицької церкви митрополит А. Шептицький, який 1 жовтня поїхав до Варшави, де мав намір потрапити на аудієнцію до Пілсудського. Однак у розпалі пацифікації на заході митрополита у Варшаві не зважали. Ні до Пілсудського, ні до президента Мосціцького його не допустили, а протести перед заступником прем'єр-міністра Ю. Беком і міністром внутрішніх справ Славой-Складовським не дали результатів. Польський уряд не вважав за потрібне використати авторитет митрополита в українському суспільстві, щоб зняти напруженість у стосунках між українськими громадянами та польською державою. «Тут виявилася яскрава сліпота польської національної політики, чи просто політична неграмотність її державних керівників», — писав кореспондент газети «Діло» у Варшаві, член ЦК УНДО І. Кедрин¹³. Закінчилась пацифікація у листопаді 1930 р., завдавши значної шкоди українському народові.

Напруження літа-осені 1930 р. у польсько-українських стосунках стало поштовхом до пошуків компромісних рішень виходу з кризової ситуації. Такі міркування в середовищі українських політиків започаткувало помірковане угруповання в УНДО. Ще під час «пацифікації» представник Української парламентної репрезентації (УПР), більшість якої була членами УНДО, М. Галуцинський пробував домогтися зміни польської національної політики щодо українців через одного з найвпливовіших людей режиму, голови урядового ББ В. Славеком, на що останній зажадав зміни «засадничої протипольської політики». Тоді-то у вузькому колі УНДО було вирішено змінити політику партії. І. Кедрин, який заступав ув'язненого редактора «Діла» В. Мудрого, опублікував у газеті цикл статей, присвячених діяльності нової УПР. Критикуючи політику українських депутатів у попередніх польських сеймах як «простолінійну», що полягала в опозиції до польської державності, І. Кедрин пропонував реально підійти до існуючих політичних відносин, тобто змінити курс і стати на шлях співробітництва з державою. «Українське населення в Польщі... дає польській державі те, що їх громадянам належить, — писав автор. — Зі свого боку домагається того, що йому належить від держави. УПР боронить претензії та бореться за їх реалізацію такими

способами, які в даному моменті можливі»¹⁴. Статті Кедрина викликали негативну реакцію як у краї, так і серед більшості членів партії. Проте В. Мудрий, повернувшись у редакцію, не виступив з критикою, а схарактеризував їх як особисті погляди автора.

На засіданні ЦК УНДО у січні 1931 р. критикували позицію І. Кедрина як члена ЦК УНДО, звучали вимоги притягнути його до партійної відповідальності. Однак у прийнятих резолюціях про це не згадано. У ЦК взяла верх позиція Кедрина та його прибічників. І вже на засіданні ЦК УНДО на початку лютого 1931 р. «дискримінаційну» заяву В. Мудрого більшість присутніх засуджувала і «похвалила відомі статті Кедрина в «Ділі». В УНДО зміцнилась поміркована група, яка бажала йти на діло з урядом.

На початку 1931 р. представники цієї групи — члени УНДО і УПР М. Галущинський та О. Луцький — звернулися до маршала сейму К. Світальського з проханням звільнити українських послів, які ще були ув'язнені, зокрема Д. Левицького, відшкодувати збитки, завдані «пацифікацією». У відповідь було запропоновано провести між УПР і президією клубу ББ дискусію про стан польсько-українських відносин. У тій ситуації УПР попросила рекомендацій в управі УНДО. 24 лютого відбулось розширене засідання Екзекутиви УНДО і президії УПР, яке уповноважило УПР вести переговори.

29 лютого у Варшаві відбулась таємна зустріч між делегатами УПР В. Загайкевичем, М. Галущинським, О. Луцьким та президією ББ Я. Єнджиевичем і Т. Голувком. Українські послы вимагали звільнення політв'язнів, відкриття українських гімназій, надання допомоги українській кооперативам. Водночас представники ББ заявили, що умовою зміни і політиці уряду може стати заява українських депутатів у сеймі «про перехід з формальної лояльності до активної співпраці над розбудовон величини й сили польської держави, а також відкликання скарги з Ліги націй, яку УПР подала у січні 1931 р. у зв'язку з «пацифікацією». Тільки у такому випадку клуб ББ зобов'язується клопотатися перед урядом про задоволення вимог українських послів. Тоді, коли з українського боку йшлося про вимоги, що задовольнили б «найпекучіші потреби біжучого українського життя», то з польського боку це були питання принципові — зміна «дотеперішньої української політики», після чого уряд піде на співробітництво і доможеться, щоб польське населення у Східній Галичині «ввійшло на шлях співпраці, рівності і згоди» з українським¹⁵.

Представники ББ не вважали українських парламентаріїв рівноправними партнерами, нав'язуючи принизливі умови. Українська сторона заявила, що домагається «зміни дотеперішньої політики уряду в українських справах», однак зараз ставить питання про головні заходи з боку уряду. Делегація УПР виходила з того, що легальні українські політичні партії і без проголошення в сеймі заяви про лояльність до держави виконують свій громадянський обов'язок і тому, згідно з міжнародними зобов'язаннями Польщі, мають підставу вимагати від уряду деяких прав. Переговори було перервано.

Аналіз політичної обстановки в Західній Україні напередодні польсько-українських переговорів свідчить, що жодна сторона не була зацікавлена в послідовному їхньому проведенні і завершенні. Керівництво ББ, не вірячи у «щирість українців у переговорах», найголовнішою метою мало відкликання української скарги з Ліги націй, заплативши за це невеликими поступками. З українського боку майже всі політичні течії осудили угодовські дії керівництва УНДО. Гостро виступили проти ведення переговорів провід ОУН, радикали, а також члени УНДО. Перебіг розгляду справи в Лізі націй посилював віру українських політиків у позитивне розв'язання справи на міжнародному рівні. Така позиція української сторони була вигідна польським шовіністичним елементам, які противилися будь-яким поступкам для українців. Польський уряд не був готовий до розв'язання складного українського питання, і це було однією із найгостріших проблем тодішньої Польщі.

¹ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. — К., 1994. — Т. 1. — С. 83–83.

² Bohm T. Osadnictwo wojskowe na Kresach Wschodnich w II Rzeczypospolitej//Dzieje najnowsze. — 1992. — № 1–2. — S. 5.

³ Верига В. Визвольні змагання в Україні в 1914–1923. — Т. 1. — С. 489.

⁴ Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО), Ф. 121. — Оп. 3. — Спр. 601. — Арк. 10.

⁵ Андрієвський А. Обставини 30-х років. Провід Українських Націоналістів// Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 655.

⁶ Gazeta Polska. — 1930. — 29 липса.

⁷ Діло. — 1931. — 7 лютого.

⁸ Діло. — 1931. 11 січня.

⁹ ДАЛО. — Ф. 121. — Оп. 3. — Спр. 600. — Арк. 15–17.

¹⁰ ДАЛО. — Ф. 121. — Оп. 3. — Спр. 630. — Арк. 11.

¹¹ Діло. — 1931. — 23 серпня.

¹² Діло. — 1930. — 25 вересня.

¹³ Діло. — 1930. — 7 жовтня.

¹⁴ Діло. — 1930. — 21 листопада.

¹⁵ Швагуляк М. Паціфікація. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. І українська суспільність. — Львів, 1993. — 26–30.